

МРНТИ 05.41.00; 05.61.21

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨЗБЕК, ҰЙҒЫР ЖӘНЕ ДҮНГЕН ЭТНОСТАРЫНЫҢ КЕҢІСТІКТІК ҚОНЫСТАНУ МОДЕЛЬДЕРІ: ДИНАМИКАСЫ МЕН ӨЗГЕРУ БАҒЫТТАРЫ

¹Айгуль САДВОКАСОВА, ²Дінмұхаммед ҒАЛИ

¹*Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан*

²*Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты, Астана, Қазақстан*
esenai2020@gmail.com

Осы мақалаға сілтеме: Садвокасова А.К., Ғали Д.Ә. Қазақстандағы өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының кеңістіктік қоныстану модельдері: динамикасы мен өзгеру бағыттары// SOCIOLOGY.KZ – 2026. – № 3(3). – Б.28 – 51. <https://doi.org/10.48010/2026.3/sskz.26>

Аңдатпа. Мақалада 2023–2025 жылдары Қазақстандағы өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының кеңістіктік қоныстану модельдеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Сонымен қатар жекелеген аумақтардағы 2020–2025 жылдар аралығындағы динамика салыстырылды. Зерттеудің мақсаты – тұрақты аумақтық қоныстану өзектерін анықтау, кеңістіктік өзгерістердің бағыттарын айқындау және үш этностың қоныстану құрылымдарындағы қалалық және ауылдық құрамдастарды салыстыру. Зерттеудің эмпирикалық негізін Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері құрады. Бұл деректер Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының жекелеген елді мекендерге қатысты мониторинг материалдарымен толықтырылды. Талдау жалпыұлттық, өңірлік, аудандық, қалалық және жекелеген елді мекендер деңгейінде жүргізілді. Нәтижесінде этностардың негізгі шоғырлану аумақтарын, қоныстану түрлері мен ірі қалалық орталықтарын, сондай-ақ қоныстану географиясындағы өзгерістердің бағыттарын көрсететін салыстырмалы схема әзірленді.

Әр этнос өкілдерінің 90%-дан астамы негізгі шоғырлану аумақтарында тұратыны анықталды. Алайда бұл аумақтардың ішкі кеңістіктік ұйымдасуы әртүрлі. Өзбек этносының қоныстану моделі жергілікті этникалық көпшілік қалыптасқан аудандар мен Шымкенттегі ірі қалалық орталықты біріктіретін тұрақты оңтүстік қалалық-ауылдық жүйе ретінде қалыптасқан. Ұйғыр этносының қоныстану моделі полицентрлі оңтүстік-шығыстық құрылымымен ерекшеленеді. Бұл модельде Алматы мен агломерациялық аумақтардың рөлі күшейіп, Ұйғыр және Панфилов аудандарындағы динамика әртүрлі бағытта өзгерген. Дүнген этносының қоныстану моделі Қордай ауданындағы негізгі

ауылдық өзекті, Жамбыл ауданындағы қосымша орталықты және Алматы, Астана мен Қарағанды облысының жекелеген аумақтарындағы жедел өсуді ұштастырады. Зерттелген кезеңде дәстүрлі ареалдар шешуші маңызын сақтағанымен, ірі қалалар мен қосалқы орталықтардың күшеюі қоныстану құрылымын біртіндеп күрделендіргені көрсетілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстандағы үш этностың қоныстану модельдерін бірыңғай көрсеткіштер жүйесі бойынша көпдеңгейлі салыстыру-мен айқындалады. Аумақтық шоғырлану мен әлеуметтік-институционалдық анклавануды ажырату зерттеудің әдіснамалық қағидаты ретінде қолданылды. Ықшам қоныстану көрсеткіштерінің өзі этностардың әлеуметтік байланыстары мен қоғамдық өмірге қатысу деңгейін бағалауға жеткіліксіз деген қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: ықшам қоныстану, аумақтық шоғырлану, кеңістіктік модельдер, өзбектер, ұйғырлар, дүнгендер, урбандалу, агломерация.

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ МОДЕЛИ РАССЕЛЕНИЯ УЗБЕКСКОГО, УЙГУРСКОГО И ДУНГАНСКОГО ЭТНОСОВ В КАЗАХСТАНЕ: ДИНАМИКА И НАПРАВЛЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ

¹Айгуль САДВОКАСОВА, ²Дінмұхаммед ҒАЛИ

¹Институт философии, политологии и религиоведения, Алматы, Казахстан

²Институт прикладных этнополитических исследований, Астана, Казахстан

SPATIAL SETTLEMENT PATTERNS OF THE UZBEK, UYGHUR, AND DUNGAN ETHNIC GROUPS IN KAZAKHSTAN: DYNAMICS AND DIRECTIONS OF CHANGE

¹Aigul SADVOKASSOVA, ²Dinmukhammed GALI

¹Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, Almaty, Kazakhstan

²Institute of Applied Ethnopolitical Research, Astana, Kazakhstan

Abstract. The article presents a comparative analysis of the spatial settlement patterns of the Uzbek, Uyghur, and Dungan ethnic groups in Kazakhstan in 2023–2025. In addition, trends in selected areas over the period 2020–2025 are compared. The study aims to identify stable territorial settlement cores, determine the directions of spatial change, and compare the urban and rural components of the settlement structures of the three ethnic groups. The empirical basis of the study consists of data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan.

Аннотация. В статье проведён сравнительный анализ пространственных моделей расселения узбекского, уйгурского и дунганского этносов в Казахстане в 2023–2025 годах. Кроме того, сопоставлена динамика отдельных территорий за 2020–2025 годы. Цель исследования - выявить устойчивые территориальные ядра расселения, определить направления пространственных изменений и сравнить городские и сельские компоненты структуры расселения трёх этносов. Эмпирическую основу исследования составили данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан.

These data were supplemented by monitoring materials from the Institute of Applied Ethnopolitical Research covering selected settlements. The analysis was conducted at the national, regional, district, city, and individual settlement levels. Based on the results, a comparative framework was developed to present the principal areas of ethnic concentration, settlement types, major urban centers, and directions of change in settlement geography.

More than 90% of each group was found to reside in its principal areas of concentration. However, the internal spatial organization of these areas differs. The settlement pattern of the Uzbek ethnic group constitutes a stable southern urban-rural system combining districts with local ethnic majorities and the major urban center of Shymkent. The Uyghur settlement pattern is characterized by a polycentric southeastern structure. Within this model, the role of Almaty and its agglomeration areas has increased, while trends in the Uyghur and Panfilov districts have moved in different directions. The Dungan settlement pattern combines a principal rural core in Korday District, a secondary center in Zhambyl District, and rapid growth in Almaty, Astana, and selected areas of the Karaganda Region. Although traditional settlement areas retained their decisive importance during the study period, the growing role of major cities and secondary centers gradually increased the complexity of the settlement structure.

The scientific contribution of the study lies in its multilevel comparison of the settlement patterns of the three ethnic groups in Kazakhstan using a unified system of indicators. The distinction between territorial concentration and social and institutional enclave formation was adopted as a methodological principle. The study concludes that compact-settlement indicators alone are insufficient to assess ethnic groups' social ties and levels of participation in public life.

Keywords: compact settlement, territorial concentration, spatial patterns, Uzbeks, Uyghurs, Dungans, urbanization, agglomeration.

Они были дополнены материалами мониторинга Института прикладных этнополитических исследований по отдельным населённым пунктам. Анализ проведён на общенациональном, региональном, районном и городском уровнях, а также на уровне отдельных населённых пунктов. По результатам разработана сравнительная схема, отражающая основные территории концентрации этносов, типы расселения, крупные городские центры и направления изменений географии расселения.

Установлено, что свыше 90% представителей каждой группы проживает на основных территориях концентрации. Вместе с тем внутренняя пространственная организация этих территорий различается. Модель расселения узбекского этноса представляет собой устойчивую южную городско-сельскую систему, объединяющую районы с локальным этническим большинством и крупный городской центр в Шымкенте. Модель расселения уйгурского этноса характеризуется полицентрической юго-восточной структурой. В рамках этой модели усилилась роль Алматы и агломерационных территорий, тогда как динамика в Уйгурском и Панфиловском районах была разнонаправленной. Модель расселения дунганского этноса сочетает основное сельское ядро в Кордайском районе, дополнительный центр в Жамбылском районе и быстрый рост в Алматы, Астане и на отдельных территориях Карагандинской области. Показано, что в исследуемый период традиционные ареалы сохранили определяющее значение, однако усиление крупных городов и центров второго уровня постепенно усложняло структуру расселения.

Научная новизна исследования состоит в многоуровневом сравнении моделей расселения трёх этносов Казахстана на основе единой системы показателей. Разграничение территориальной концентрации и социально-институциональной анклавизации использовано в качестве методологического принципа исследования. Сделан вывод, что показатели компактного расселения сами по себе недостаточны для оценки социальных связей этносов и уровня их участия в общественной жизни.

Ключевые слова: компактное расселение, территориальная концентрация, пространственные модели, узбеки, уйгуры, дунганы, урбанизация, агломерация.

Кіріспе

Қазақстанда көптеген этностар шашыраңқы қоныстанса, кейбірі тарихи қалыптасқан белгілі бір аумақтарда тығыз шоғырланған. Өзбек, ұйғыр және дүнген этностары негізінен елдің оңтүстігі мен оңтүстік-шығысында қоныстанған. Олардың қазіргі географиясы ұзақ мерзімді тарихи қоныстану, тарихи қоныстану, халықтың табиғи қозғалысы, сыртқы және ішкі көші-қон, урбандалу және әкімшілік-аумақтық өзгерістер ықпалымен қалыптасты.

Ықшам қоныстану көбіне қауымдастықтың әлеуметтік тұйықтығымен теңестіріледі. Алайда аумақтық шоғырлану мен әлеуметтік-институционалдық оқшаулану бір ұғым емес. Осы мақалада бұл ұғымдар ажыратылады: демографиялық көрсеткіштер этникалық топтардың кеңістікте орналасуын сипаттау үшін пайдаланылады, алайда олар этникалық топтардың әлеуметтік тұйықтығын немесе әлеуметтік ықпалдасу деңгейінің төмендігін өздігінен дәлелдемейді.

Қоныстанудың кеңістіктік моделі этникалық топтың аумақта қалай орналасқанын сипаттайды. Ол негізгі шоғырлану аумақтарын, қалалық және ауылдық халықтың арақатынасын, жергілікті орталықтарды және кеңістіктік өзгерістердің бағыттарын қамтиды. Осы тәсіл арқылы әр топтың жалпы қоныстану моделін айқындауға болады. Оның құрамындағы аумақтық нысандар, атап айтқанда аудандық деңгейдегі ықшам қоныстану, қалалық шоғырлану және шашыраңқы қоныстану жеке қарастырылады.

Зерттеудің өзектілігі жалпыұлттық көрсеткіштердің ішкі кеңістіктік өзгерістерді толық көрсете бермейтіндігімен байланысты. Мегаполистер мен агломерациялық аумақтардағы өсім дәстүрлі аудандық орталықтардағы тұрақтанумен немесе қысқарумен қатар жүруі мүмкін. Сондықтан тарихи ареалдың сақталуы оның ішіндегі халықтың қайта бөлінуіне де, этникалық топтың басқа аумақтарға таралуына да кедергі болмайды.

Зерттеудің эмпирикалық негізін ҚР ҰСБ 2023 және 2025 жылдардың басындағы деректері құрады. Бұл деректер бірқатар аумақтар бойынша салыстырмалы көрсеткіштермен толықтырылды. Талдау жалпыұлттық, өңірлік, аудандық, қалалық және жекелеген елді мекендер деңгейінде жүргізілді.

Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының тұрақты аумақтық қоныстану өзектерін анықтау, олардың кеңістіктік өзгерістерінің бағыттарын айқындау, қалалық және ауылдық құрамдас бөліктерді салыстыру және тарихи қалыптасқан ареалдардан тыс өсудің сипатын бағалау. Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстандағы үш этностың қоныстану модельдерін бірыңғай көрсеткіштер жүйесі негізінде көпдеңгейлі салыстырудан және осы модельдердің кеңістіктік ұйымдасуын сипаттайтын салыстырмалы схеманы әзірлеуден тұрады. Схемада негізгі шоғырлану аумақтары, ірі қалалық орталықтар мен өзгерістердің бағыттары ескеріледі.

Әдіснама

Талдауда этнос өкілдері санының динамикасы, олардың қалалық және ауылдық бөлінісі, аумақтық шоғырлануы, сондай-ақ этностардың демографиялық салмағы қарастырылды. Аумақтық шоғырлану белгілі бір аумақта тұратын этнос

өкілдерінің осы этностың елдегі жалпы санындағы үлесін, ал демографиялық салмақ этностың сол аумақ халқының құрамындағы үлесін білдіреді. Негізгі қоныстану өзегі¹ ретінде этнос өкілдерінің елдегі жалпы санының жиынтық түрде кемінде 90%-ын қамтитын іргелес немесе тарихи өзара байланысты өңірлер мен республикалық маңызы бар қалалардың жиынтығы қарастырылды. Бұл өлшем үш этностың барлығына бірдей қолданылды. Өңір ішіндегі қоныстану ерекшеліктері аудандар, қалалар және деректердің қолжетімділігіне қарай жекелеген елді мекендер деңгейінде зерттелді. Этнос өкілдері жергілікті халықтың жартысынан астамын құрайтын аумақтар жеке қарастырылды. Әлеуметтік контексті сипаттау үшін Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының (ҚЭЗИ) 2022 жылғы сауалнамасының нәтижелері пайдаланылды [24]².

Ықшам қоныстану және этникалық анклавтың (әлеуметтік оқшаулану) қалыптасуы

Ықшам қоныстану – этникалық топтың елді мекен, аудан немесе бірнеше іргелес аумақ шегінде шоғырлануы. Бұл кеңістіктік-демографиялық сипаттамаға сүйеніп, қауымдастықтың қақтығыс әлеуеті, саяси оқшаулануы немесе әлеуметтік тұйықтығы туралы қорытынды жасауға болмайды. Аумақтық сегрегацияны зерттеуде бес негізгі өлшем бөлінеді: орналасудың біркелкілігі, топаралық байланыстардың ықтималдығын білдіретін экспозиция, шоғырлану, орталықтану және кластерлену [5]. Аумақтық шоғырлану ұзақ мерзімді тарихи қоныстану, мемлекеттік шекаралардың өзгеруі, қоныс аудару, сыртқы және ішкі көші-қон, отбасылық-туыстық байланыстар, шаруашылық қызметінің ерекшеліктері, сондай-ақ тіл мен мәдениетті сақтауға ұмтылыс нәтижесінде қалыптасуы мүмкін.

Ықшам қоныстану әлеуметтік ықпалдасудың жоғары деңгейімен үйлесе алады. Түркістан облысы мен Шымкент материалдары этникалық бірегейлікті сақтау азаматтық бірегейліктің қалыптасуымен қатар жүре алатынын көрсетеді [11]. Әлеуметтік ықпалдасу мемлекеттік тілді меңгеру, ортақ білім беру ұйымдарында оқу, ықшам қоныстану аумағынан тыс жерде еңбек ету, сондай-ақ мемлекеттік және қоғамдық институттарға қатысу арқылы көрінуі мүмкін. Осы зерттеуде әлеуметтік анклавтану аумақтық шоғырланумен теңестірілмейді. Ол топ мүшелерінің әлеуметтік, экономикалық, тілдік және институционалдық байланыстарының негізінен өз ортасымен шектелуін және бұл жағдайдың ұзақ уақыт сақталуын білдіреді [6].

А. Портес пен Л. Дженсен анклавтық экономиканың тұрғындардың аумақтық шоғырлануымен бірдей еместігін көрсетті. Ол өзара байланысты кәсіпорындар жүйесімен және топшілік еңбек нарығымен айқындалады [1]. Дж. Логан, Р. Альба және В. Чжан ықшам қоныстанудың сыртқы шектеулерден де, мәдени ортаны сақтауға деген ерікті ұмтылыстан да туындауы мүмкін екенін анықтады [2]. Р. Уолдингер «этникалық анклав» ұғымын шамадан тыс кең қолдану ау-

¹ Осы мақалада «қоныстану өзегі» (ядро) белгілі бір этнос өкілдерінің басым бөлігі шоғырланған, тарихи қалыптасқан негізгі қоныстану аумағын білдіреді

² Әлеуметтік контексті сипаттау үшін Қолданбалы этносаяси зерттеулер институтының 2022 жылғы әлеуметтанулық зерттеуі пайдаланылды. Бетпе-бет сауалнамаға ықшам қоныстанған бес этностың 4 000 өкілі, соның ішінде өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының әрқайсысынан 800 респондент қатысты.

мақтық шоғырлану мен этникалық экономиканы араластыруға әкелетінін атап, талдауда кеңістіктік орналасудың өзінен гөрі этникалық экономиканың құрылымы мен ішкі үдерістеріне назар аударуды ұсынды [3]. Кейінгі зерттеулер топ-ішілік байланыстар ықпалының біржақты емес екенін көрсетті: олар жұмысқа орналасу мен бейімделуді жеңілдетуі мүмкін, алайда нәтиже желілік ресурстардың сапасына және іс жүзінде пайдаланылуына тәуелді [4; 7; 9]. Сондықтан ықтимал тәуекелдерді аумақтық шоғырланудың өзімен емес, оның тұрақты әлеуметтік тұйықтықпен, топаралық байланыстардың шектеулілігімен, аумақтық депривациямен және әлеуметтік ұтқырлықтың төмендеуімен ұштасуымен байланыстыру қажет [8; 10].

Ықшам қоныстанудың әлеуметтік негіздерін түсіндіруде туыстық қатынастардың кеңістіктік қырын ескеру маңызды. М. Блаубуэр, К. Малдер және А. Зорлу ерлі-зайыптылардың ата-аналарымен арақашықтығын талдай отырып, кеңістіктік ұйымдасу бір үйде бірге тұрумен шектелмейтінін көрсетті [25]. Орталық Азия материалдары да осы үрдісті нақтылай түседі. Б. Х. Кармышева өзбектер арасында үйленген ұлдардың ата-анасына таяу қоныстануы мен өзара көмектің сақталуын атап өтсе [26], Д. Кандийоти бірнеше отбасын біріктіретін үй шаруашылықтарын, кенже ұлдың ата-анасымен бірге тұруын және басқа үйленген ұлдардың сол маңға орналасуын сипаттайды [27]. М. Д. Савуров дүнгендердің отбасы құрылымы мен отбасылық қатынастарындағы дәстүрлі және жаңа ерекшеліктерді қарастырады [28].

Осы мәселелерді Қазақстан жағдайында қарастыру үшін ҚЭЗИ-дің 2022 жылғы «Этникалық анклавтардың қалыптасуының негізгі факторлары» зерттеуіндегі үй шаруашылығы құрамына қатысты деректер пайдаланылды. Респонденттерге «Сізбен бірге кім тұрады?» деген сұрақ қойылды [24]. Өзбек респонденттері арасында жұбайымен және балаларымен бірге тұру нұсқасын таңдағандардың үлесі Жамбыл облысында 74,0%, Түркістан облысында 50,0%, Шымкентте 56,8% болды. Жұбайымен, балаларымен және күйеуінің ата-анасымен бірге тұратынын көрсеткендердің үлесі аталған аумақтарда тиісінше 14,0%, 9,3% және 19,6%-ды, ал жұбайымен, балаларымен және әйелінің ата-анасымен бірге тұратындардың үлесі 6,0%, 7,6% және 0,8%-ды құрады.

Дүнген респонденттері арасында жұбайымен және балаларымен бірге тұру нұсқасын таңдағандардың үлесі Алматы облысында 66,0%, Жамбыл облысында 49,2%, Алматы қаласында 35,3% болды. Жұбайымен, балаларымен және күйеуінің ата-анасымен бірге тұратындардың үлесі тиісінше 4,0%, 15,8% және 10,7%-ды құрады. Жұбайымен, балаларымен және әйелінің ата-анасымен бірге тұру нұсқасын Жамбыл облысындағы респонденттердің 2,3%-ы таңдаған, ал Алматы облысы мен Алматы қаласында бұл жауап тіркелмеген.

Ұйғыр респонденттері арасында жұбайымен және балаларымен бірге тұру нұсқасын таңдағандардың үлесі Алматы облысында 51,0%, Алматы қаласында 76,0% болды. Жұбайымен, балаларымен және күйеуінің ата-анасымен бірге тұратындардың үлесі тиісінше 11,0% және 3,0%-ды, ал жұбайымен, балаларымен және әйелінің ата-анасымен бірге тұратындардың үлесі 3,9% және 1,0%-ды құрады [24].

Қарастырылған этностық-өңірлік топтардың барлығында жұбайымен және балаларымен бірге тұру ең жиі таңдалған жауап болды. Ата-аналармен бірге тұру нұсқаларының ішінде күйеуінің ата-анасымен тұру жиірек аталды: бұл көрсеткіш өзбектерде Шымкентте 19,6%, дүнгендерде Жамбыл облысында 15,8%, ұйғырларда Алматы облысында 11,0% болды. Бұл деректер ұрпақаралық бірге тұру тәжірибелерінің сақталуын сипаттайды. Сондықтан отбасылық-туыстық байланыстар ықшам қоныстанудың тұрақтылығын қолдайтын әлеуметтік тетіктердің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін, алайда сауалнама бөлек тұратын туыстардың аумақтық жақындығын тікелей өлшемейді [24].

1-кесте. Ықшам қоныстану мен этникалық анклавтың идеалдық-типтік айырмашылықтары

Өлшем	Ықшам қоныстану	Этникалық анклав
Негізгі белгісі	Әлеуметтік оқшаулануды міндетті түрде білдірмейтін аумақтық шоғырлану	Тұрақты әлеуметтік, экономикалық немесе институционалдық тұйықталумен ұштасатын аумақтық шоғырлану
Әлеуметтік байланыстар	Топ мүшелері бір-біріне қолдау көрсетіп, өзге топтармен де тұрақты байланыс орнатады	Негізгі әлеуметтік байланыстар көбіне қауымдастық шеңберімен шектеледі
Экономикалық орта	Ортақ еңбек нарығына қатысу, жергілікті кәсіпкерлік пен қызмет көрсету салаларына араласу	Топішілік жұмыспен қамтуға және жергілікті нарыққа тәуелділік қалыптасуы мүмкін
Тіл және білім беру	Тіл мен дәстүрді сақтау ортақ білім беру және қоғамдық институттарға қатысумен ұштасады	Тілдік және білім беру сегментациясы байқалуы мүмкін
Институционалдық ықпалдасу	Ортақ әкімшілік және қоғамдық институттарға қатысу	Ресми институттармен қатар әрекет ететін бейресми құрылымдар қалыптасуы мүмкін
Әлеуметтік ықпалдасуға ықпалы	Мәдени сабақтастықты сақтау мен жергілікті даму әлеуметтік ықпалдасуға қайшы келмейді	Тұрақты тұйықтық сыртқы байланыстарды әлсіретіп, әлеуметтік оқшаулануды күшейтуі мүмкін

Дереккөз: авторлар [1–10] негізінде құрастырған

Шетелдік зерттеулер этностық топтар жоғары шоғырланған аудандарда кей жағдайда сол этнос өкілдеріне электоралдық қолдау күшеюі мүмкін екенін көрсетеді. Мысалы, Амстердамдағы муниципалдық сайлауларды талдаған зерттеуде мұндай әсер жекелеген мигранттық топтарда, әсіресе түрік текті тұрғындар арасында байқалған [25]. Алайда бұл құбылыс әмбебап емес және жергілікті саяси контекстке байланысты өзгереді. Осы тұрғыдан ҚЭЗИ-дің 2022 жылғы зерттеуінде респонденттерге «Келесі қала немесе ауыл әкімі сайлауында кімге дауыс бересіз?» деген сұрақ қойылды [24]. Нәтижелер ықшам қоныстанған өңірлерде әкімді таңдауда этностық тиесіліктің шешуші фактор емес екенін көрсетеді. Өз этносының өкіліне дауыс беруге дайын респонденттердің үлесі өзбектер ара-

сында Жамбыл облысында 4,0%, Түркістан облысында 3,3%, Шымкентте 6,8% болды. Ұйғырларда бұл көрсеткіш Алматы облысында 4,7%, Алматы қаласында 1,0%-ды құрады. Дүнгендерде ол Жамбыл облысында 11,3%, Түркістан облысында 6,5% болса, Алматы облысында мұндай жауап тіркелмеген. Сонымен қатар этностық тиесілігіне қарамастан лайықты кандидатты қолдау барлық үш топта айтарлықтай жоғары болды: өзбектерде 48,8–59,1%, ұйғырларда 57,6–66,0%, дүнгендерде 44,7–86,0%. Жалпы алғанда, үш этностың барлығында да кандидаттың этностық тиесілігінен гөрі оның лайықтылығы басым өлшем болып отыр. Бұл ықшам қоныстанудың саяси таңдауды міндетті түрде этностық принцип бойынша қалыптастырмайтынын көрсетеді.

Өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының қоныстануы: тарихи негіздері

Оңтүстік Қазақстандағы қазіргі өзбек этносының тарихи негізі Түркістан–Ташкент өңіріндегі қалалар мен егіншілік қоныстарын мекендеген отырықшы түркітілдес халықпен байланысты. Олардың қатарына Түркістан, Сайрам, Шымкент, Иқан, Қарнақ, Қарабұлақ және Манкент жатады. Тарихи-этнографиялық зерттеулер бұл орталықтарда отырықшы шаруашылықтың, қолөнер мен сауданың ұзақ уақыт бойы сабақтасып дамығанын көрсетеді [12; 13]. 1897 жылғы санақ халықты негізінен ана тілі бойынша жіктеп, өзбек тілін жеке санат ретінде есепке алған [14]. Сондықтан революцияға дейінгі тілдік санаттарды қазіргі өзбек этникалық бірегейлігімен тікелей теңестіруге болмайды. Кейінгі кезеңдерде Қазақстандағы өзбек этносының құрамы Орталық Азияның көршілес өңірлерінен келген көші-қонның, табиғи өсімнің және этникалық өзіндік сәйкестену үдерістерінің ықпалымен толығып, өзгерді.

Ұйғыр және дүнген этностарының қазіргі қоныстану ареалдары негізінен XIX ғасырдың екінші жартысындағы көші-қон нәтижесінде қалыптасты. 1881 жылғы Санкт-Петербург шарты Іле өлкесінің басым бөлігін Қытайға қайтаруды көздеді. Құжатта өлке тұрғындарына Қытай бодандығында қалу немесе Ресей империясының аумағына қоныс аудару құқығы берілді [15]. 1881–1884 жылдары Жетісу облысына 45 373 ұйғыр-тараншы қоныс аударды [16; 18]. Олардың негізгі қоныстар желісі Жаркент және Верный уездерінде қалыптасты. XX ғасырдың басында ұйғыр халқы көбіне қазіргі Панфилов ауданына сәйкес келетін Жаркент және Ақкент болыстарында, қазіргі Ұйғыр ауданына сәйкес келетін Ақсу–Шарын болысында, сондай-ақ қазіргі Еңбекшіқазақ ауданының бірқатар қоныстары мен Верныйдың, яғни қазіргі Алматының маңында шоғырланды [18; 19].

Дүнгендердің Қазақстан аумағына қоныс аударуы Цин империясындағы дүнген көтерілістері жеңіліс тапқаннан кейін басталды. 1877–1878 жылдардағы алғашқы көші-қон толқыны негізінен Шу аңғарына бағыттталып, Қарақоңызда (қазіргі Масанчи ауылы) және Сортөбеде алғашқы тұрақты дүнген қоныстары қалыптасты [20; 21]. Екінші ірі толқын 1881–1884 жылдарға сәйкес келді. Осы кезеңде Жетісуға 5 мыңға жуық дүнген көшіп келді [16; 17]. Дүнгендердің отырықшы егіншілік, суару, бағбандық және қолөнер дағдылары тұрақты қоныстардың орнығуына ықпал етті. Қазіргі маңызды қоныстану орталықтарының бірі – Жамбыл ауданындағы Жалпақтөбе [20; 21]. Кейінгі көші-қон, табиғи өсім және урбандалу ұйғырлар мен дүнгендердің қоныстану географиясын кеңейтті. Соған

қарамастан ұйғырлар үшін Қазақстанның оңтүстік-шығысы, ал дүнгендер үшін негізінен Жамбыл облысы тарихи қалыптасқан жетекші қоныстану өзектері болып қалды.

2. Этникалық топтардың демографиялық динамикасы және негізгі қоныстану ареалдары

2023–2025 жылдары өзбек, ұйғыр және дүнген этностары өкілдерінің жалпы саны шамамен 1 022,3 мыңнан 1 070,2 мың адамға дейін, яғни 4,7%-ға өсті. Бұл Қазақстан халқының осы кезеңдегі 2,6%-дық өсу қарқынынан жоғары болды [22; 23]. 2025 жылдың басында үш топ ел халқының шамамен 5,3%-ын құрады. Жалпыұлттық демографиялық өсім негізінен қалалық ортада байқалды. Алайда қарастырылып отырған топтардың қалалық және ауылдық құрамдастарының арақатынасы әртүрлі болды.

2022 жылғы сауалнамада жақын арада көшуді жоспарлаған немесе қолайлы жағдай болса көшуі мүмкін екенін айтқан респонденттерден ықтимал қоныс аудару бағыты сұралды. Бұл санат өзбек іріктемесінің 12,9%-ын, ұйғырлардың 5,2%-ын және дүнгендердің 15,4%-ын құрады. Осы респонденттердің арасында Қазақстанның басқа өңіріне көшуді өзбектердің 79,6%-ы және дүнгендердің 59,3%-ы таңдады. Ұйғырлар арасында облыс шегіндегі басқа қалаға немесе ауылға көшу бағыты басым болды – 47,6%. Бұл нәтижелер өзбектер мен дүнгендердің көшуге бейім бөлігінде өңіраралық бағыттың, ал ұйғырларда өңірішілік бағыттың басым болғанын көрсетеді. Алайда сауалнама нақты көші-қонды емес, 2022 жылғы субъективті ұстанымдарды сипаттайды. Сондықтан бұл деректерді 2023–2025 жылдардағы демографиялық өзгерістердің тікелей себебі ретінде емес, олардың ықтимал әлеуметтік контексті ретінде ғана қарастырған жөн [24].

Үш топ та белгілі аумақтарда жоғары деңгейде шоғырланған, алайда олардың қоныстану құрылымы әртүрлі. Өзбектерге оңтүстіктегі қалалық-ауылдық жүйе, ұйғырларға оңтүстік-шығыстағы қалалық-аудандық жүйе тән. Дүнгендерде тарихи ауылдық өзек сақталғанымен, қалалардың рөлі артып келеді. Олардың қоныстануының негізгі сандық көрсеткіштері 2-кестеде берілген.

2-кесте. 2023–2025 жылдардағы өзбек, ұйғыр және дүнген этностары өкілдері санының салыстырмалы динамикасы

Көрсеткіш	Өзбек этносы	Ұйғыр этносы	Дүнген этносы
2023 жылғы саны, мың адам	643,4	297,1	81,7
2025 жылғы саны, мың адам	678,5	305,6	86,1
Абсолюттік өзгеріс, мың адам	+35,1	+8,5	+4,3
Өзгеру қарқыны	+5,5%	+2,9%	+5,3%
Қазақстан халқы құрамындағы үлесі, 2025 жыл	3,3%	1,5%	0,4%
Негізгі шоғырлану аумақтары	Түркістан және Жамбыл облыстары, Шымкент	Алматы, Алматы облысы, Жетісу облысы	Жамбыл облысы және Алматы

Көрсеткіш	Өзбек этносы	Ұйғыр этносы	Дүнген этносы
Негізгі шоғырлану аумақтарындағы саны, мың адам	625,4	288,8	78,6
Негізгі шоғырлану аумақтарындағы топ үлесі	92,2%	94,5%	91,3%

Дереккөз: автор Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

Өзбектер мен дүнгендердің өсу қарқыны жалпыұлттық көрсеткіштен едәуір жоғары болса, ұйғырлардағы өсім оған жақын болды. Үш топтың барлығында тарихи ареалдар жетекші рөлін сақтады. Дегенмен қазіргі өсім ірі қалалармен және екінші деңгейлі орталықтармен барған сайын тығыз байланысып келеді. Дүнгендерде бұл өзгеріс Алматы мен Астанада айқын байқалды, ал Қордай өзеніндегі өсім бүкіл топтың өсімінен едәуір баяу болды.

Өзбек этносы: оңтүстік өзеннің тұрақтылығы және қоныстану географиясының кеңеюі

2025 жылдың басында өзбек этносы өкілдерінің саны 678,5 мың адамды немесе Қазақстан халқының 3,3%-ын құрады. 2023–2025 жылдары олардың саны 35,1 мың адамға немесе 5,5%-ға өсті. Бұл ел халқының өсу қарқынынан шамамен екі есе жоғары. Түркістан облысында 396,7 мың, Шымкентте 198,5 мың, Жамбыл облысында 30,2 мың өзбек тұрды. Қазақстандағы өзбектердің 92,2%-ы осы үш аумақта тұрады.

Оңтүстік ареалдың негізін Түркістан облысы құрайды. Бұл өңірде елдегі өзбектердің жартысынан астамы шоғырланған және тарихи қалыптасқан ықшам қоныстану аумақтары сақталған. Елдегі өзбектердің үштен біріне жуығы Шымкентте тұрады. Қала олардың ең ірі қалалық қоныстану орталығы саналады. Жамбыл облысы осы ареалдың шеткері бөлігіне жатады. 2023–2025 жылдары өзбек халқының жалпы өсімінің шамамен 80%-ы оңтүстік өзенге тиесілі болды. Өзеннен тыс аумақтарда өзбектер саны біршама жоғары қарқынмен өсті, бірақ бұл үдеріс тарихи ареалдың жетекші рөлін әзірге әлсіреткен жоқ.

Түркістан облысы: жергілікті көпшілік және қалалық шоғырлану

Түркістан облысында өзбек этносының өкілдері өңір халқының 18,4%-ын құрады, алайда облыс аумағында біркелкі орналаспаған. Ықшам қоныстанудың ең айқын көрінісі Сайрам және Сауран аудандарында байқалды. 2025 жылы өзбектер осы аудандар халқының тиісінше 67,0 және 58,0%-ын құрады. 2023–2025 жылдары Сайрам ауданындағы өзбектер саны 8,1 мың адамға өсіп, олардың үлесі 65,9%-дан 67,0%-ға дейін артты. Сауран ауданында өсім 2,8 мың адамды құрады, ал өзбектердің үлесі 57,1%-дан 58,0%-ға дейін ұлғайды. Өзбектер саны мен олардың аудан халқы құрамындағы үлесінің қатар өсуі екі ауданда да жергілікті этникалық көпшіліктің тұрақтылығын көрсетеді.

Облыс қалаларында өзге модель қалыптасты. 2018 жылы облыстың әкімшілік орталығы Шымкенттен Түркістанға көшірілгеннен кейін мемлекеттік басқару, құрылыс, қызмет көрсету саласы және еңбек нарығының ауқымы кеңейді. Бұл

қала мен оның айналасындағы аумақтардың тартымдылығын күшейтті. 2023–2025 жылдары Түркістандағы өзбектер саны 3,4 мың адамға артты, бірақ қала халқының өзге бөлігі жылдамырақ өскендіктен, олардың үлесі 31,0%-дан 30,2%-ға дейін төмендеді. Кентауда өзбектер саны 0,5 мың адамға көбейіп, үлесі 26,0%-дан 26,5%-ға дейін артты. Өзбектер халықтың 19,1%-ын құрайтын Төлеби ауданы жергілікті көпшілік қалыптасқан аудандар мен дисперсті қоныстану басым аумақтардың арасында аралық орын алады.

Шымкент пен Жамбыл облысы: қалалық шоғырланудың әртүрлі модельдері

Шымкент Қазақстандағы өзбектердің ең ірі қалалық қоныстану орталығы саналады. 2025 жылы қалада 198,5 мың өзбек тұрды. Бұл елдегі топ санының 29,3%-ына тең. Екі жыл ішінде олардың саны 9,2 мың адамға өсті. Алайда қала халқының жалпы саны сәл жылдамырақ артқандықтан, өзбектердің үлесі 15,9%-дан 15,8%-ға дейін аздап төмендеді.

Қаланың әкімшілік аудандарында өзбек халқының үлесі Әл-Фараби ауданындағы 14,0%-дан Қаратау ауданындағы 17,4%-ға дейін өзгерді. Қаратау ауданындағы жоғары көрсеткіш, атап айтқанда, оның құрамына кіретін Сайраммен байланысты. Сайрам – өзбектердің тарихи қалыптасқан ықшам қоныстану орталығы. Ол 2014 жылы Шымкент қаласының шекарасына енгізілді.

Жамбыл облысында өзбектер негізінен Таразда шоғырланған. 2023–2025 жылдары өзбектер саны 2,1%-ға өсіп, 30,2 мың адамға немесе өңір халқының 2,5%-ына жетті. Облыстағы өзбектердің 80,6%-ы Таразда тұрды, ал өңірдегі топ өсімінің 84,3%-ы осы қалаға тиесілі болды. Меркі ауданы екінші деңгейлі орталық ретінде сақталды. Мұнда 1,9 мың өзбек тұрды және олар аудан халқының 2,1%-ын құрады. Облыстың қалған аудандарында өзбектер негізінен дисперсті қоныстанған (1-сурет).

Өзбек этносы өкілдерінің негізгі өзектен тыс қоныстану географиясының кеңеюі

3-кесте. 2025 жылдың басындағы өзбек этносының негізгі қоныстану аумақтары, орталықтары мен модельдері

Аумақ	Этнос өкілдерінің саны, мың адам	Қазақстандағы этнос өкілдерінің жалпы санындағы үлесі, %	Аумақ халқының құрамындағы этнос өкілдерінің үлесі, %	Негізгі орталықтар және қоныстану моделі
Түркістан облысы	396,7	58,5	18,4	Сайрам және Сауран аудандары, Түркістан және Кентау қалалары; аудандық ықшам қоныстану мен қалалық шоғырланудың ұштасуы
Шымкент	198,5	29,3	15,8	Қаланың барлық аудандарына таралған, Қаратау ауданындағы Сайрам тұрғын алабында айқын-ырақ байқалатын ірі қалалық шоғырлану

Жамбыл облысы	30,2	4,5	2,5	Тараз қаласы және Меркі ауданы; Тараздағы қалалық шоғырлану, Меркідегі шағын орталық және қалған аумақтардағы шашыраңқы қоныстану
Оңтүстік өзек	625,4	92,2	–	Аудандық ықшам қоныстану мен қалалық шоғырланудың ұштасуы
Қалған өңірлер	53,1	7,8	Өңірлердің көпшілігінде 1%-дан төмен	Алматы мен Астана – этностың қоныстану жүйесіндегі екінші деңгейлі қалалық орталықтар; Алматы облысы мен өзге өңірлерде негізінен шашыраңқы қоныстану

Дереккөз: автор Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

2023–2025 жылдары оңтүстік өзекеден тыс аумақтарда өзбек этносы өкілдерінің саны 15,3%-ға, ал өзек ішінде 4,7%-ға өсті. Нәтижесінде өзектің үлесі 92,8%-дан 92,2%-ға дейін төмендеді. Бұл өзгеріске көші-қон үдерістері ықпал еткен болуы мүмкін, алайда қолда бар деректер табиғи өсім мен көші-қонның үлесін жеке анықтауға жеткіліксіз. Абсолюттік өсімнің ең жоғары көрсеткіштері Алматыда, Астанада және Алматы облысында байқалды. Бұл ірі қалалар мен оларға іргелес аумақтардың жұмыс, білім алу және кәсіпкерлік үшін тартымды болуымен байланысты болуы мүмкін. Дегенмен аталған өңірлердің көпшілігінде топтың бастапқы саны мен халық құрамындағы үлесі төмен болып қалды. Сондықтан бұл өзгерістер жаңа ықшам қоныстану аумақтарының қалыптасуын емес, өзбектердің басқа өңірлерге біртіндеп шашырай (дисперсті) қоныстануын көрсетеді.

Ұйғыр этносы: оңтүстік-шығыс өзектің тұрақтылығы және қалалар рөлінің күшеюі

2025 жылдың басында ұйғыр этносы өкілдерінің саны 305,6 мың адамды немесе Қазақстан халқының 1,5%-ын құрады. 2023–2025 жылдары олардың саны 8,5 мың адамға немесе 2,9%-ға артты. Бұл ел халқының өсу қарқынынан сәл ғана жоғары. Өсім негізінен қалалық сипатта болды: қалалардағы ұйғырлар саны шамамен 7,2 мың адамға, ауылдық жерлерде 1,3 мың адамға көбейді. Жалпы өсімнің 84,4%-ы қалалардың үлесіне тиді, қала тұрғындарының үлесі 54,8%-дан 55,6%-ға дейін артты.

Елдегі ұйғырлардың 94,5%-ы Алматы қаласында, Алматы және Жетісу облыстарында тұрады. Ішкі кеңістіктік өзгерістердің ең айқын көрінісі Алматының рөлінің күшеюімен байланысты. 2023 жылы Алматы облысы ұйғырлар саны бойынша Алматы қаласынан алда болса, 2025 жылға қарай Алматы қаласы бірінші орынға шықты..

4-кесте. Негізгі қоныстану өңірлеріндегі ұйғыр этносы өкілдері санының динамикасы

Аумақ	2023 жыл, адам	2025 жыл, адам	Өзгеріс, адам / %	Аумақ халқындағы үлесі, 2023/2025
Алматы облысы	120 368	121 551	+1 183 / +1,0	8,0% / 7,8%
Жетісу облысы	44 027	44 849	+822 / +1,9	6,3% / 6,5%
Алматы	116 625	122 390	+5 765 / +4,9	5,4% / 5,3%
Оңтүстік-шығыс өзеке	281 020	288 790	+7 770 / +2,8	—
Қалған өңірлер	16 124	16 858	+734 / +4,6	—
Қазақстан	297 144	305 648	+8 504 / +2,9	1,5% / 1,5%

Дереккөз: автор Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

Алматы облысы: аудандық өзеке және агломерациялық аймақ

Алматы облысында ұйғыр этносы өкілдерінің саны 1 183 адамға, яғни 1,0%-ға өсіп, 121,6 мың адамға жетті. Облыс халқының жалпы саны жылдамырақ артқандықтан, олардың өңір халқы құрамындағы үлесі 8,0%-дан 7,8%-ға дейін төмендеді. Негізгі шоғырлану аумақтары – Еңбекшіқазақ, Ұйғыр және Талғар аудандары. 2025 жылы бұл аудандарда тиісінше 49,7 мың, 34,4 мың және 22,9 мың ұйғыр тұрды. Олар облыстағы ұйғырлардың жиынтық санының 88,1%-ын құрады.

2020–2025 жылдары Ұйғыр ауданындағы ұйғырлар саны 36,8 мыңнан 34,4 мың адамға дейін немесе 6,5%-ға қысқарды, ал үлесі 58,6%-дан 55,9%-ға дейін төмендеді. 2023–2025 жылдары абсолюттік қысқару жалғасты. Соған қарамастан үлесі 55,6%-дан 55,9%-ға дейін аздап артты, бұл ұйғырлардың аудан халқындағы үлесі соңғы жылдары тұрақтанғанын көрсетеді. Ұзақ мерзімді төмендеуге қарамастан, ұйғырлар аудан халқының абсолюттік көпшілігін сақтап отыр.

Алматы облысындағы негізгі өсім Талғар, Іле және Қарасай аудандарына, сондай-ақ Алатау қаласына тиесілі болды. Алатау қаласының 2024 жылы құрылуы және әкімшілік шекаралардың өзгеруі аталған аумақтар бойынша 2023 және 2025 жылдардағы көрсеткіштердің тікелей салыстырмалылығын шектеуі мүмкін. Бұл аумақтардағы жиынтық өсім бүкіл облыс бойынша өсімнен жоғары болды, өйткені Ұйғыр ауданында халық саны қатар қысқарды. Деректер өсімнің агломерациялық аймақта шоғырланғанын көрсетеді, бірақ оны аудандық өзекеден болған қоныс аударумен тікелей байланыстыруға мүмкіндік бермейді.

Жетісу облысы: Панфилов орталығының нығаюы

Жетісу облысында ұйғыр этносы өкілдерінің саны 44,0 мыңнан 44,8 мың адамға дейін, яғни 1,9%-ға өсті. Осы уақытта өңір халқының саны 0,6%-ға қысқарды. Соның нәтижесінде ұйғырлардың үлесі 6,3%-дан 6,5%-ға дейін артты. Панфилов ауданында 41,8 мың адам немесе облыстағы ұйғырлардың 93,1%-

ы тұрды. 2023–2025 жылдары олардың саны 750 адамға көбейді. Бұл облыстағы топ өсімінің 91,2%-ын қамтамасыз етті, ал аудан халқындағы үлесі 30,6%-дан 31,1%-ға дейін артты.

2020–2025 жылдары Панфилов ауданындағы ұйғыр этносы өкілдерінің саны 37,3 мыңнан 41,8 мың адамға дейін немесе 11,9%-ға өсті, ал үлесі 28,7%-дан 31,1%-ға дейін ұлғайды. Қазақ халқы көпшілік болып қала бергенімен, аудан облыстағы негізгі ұйғыр орталығы ретіндегі орнын нығайтты. Оның динамикасы Ұйғыр ауданындағы үдеріске қарама-қарсы болды. Панфилов ауданында ұйғырлар көпшілікті құрамаса да, олардың саны мен үлесі өсіп келеді. Ұйғыр ауданында абсолюттік көпшілік сақталғанымен, ұзақ мерзімде топ саны мен бұрынғы басымдық деңгейі төмендеді.

Алматы: ең ірі орталық және полицентрлі қалалық модель

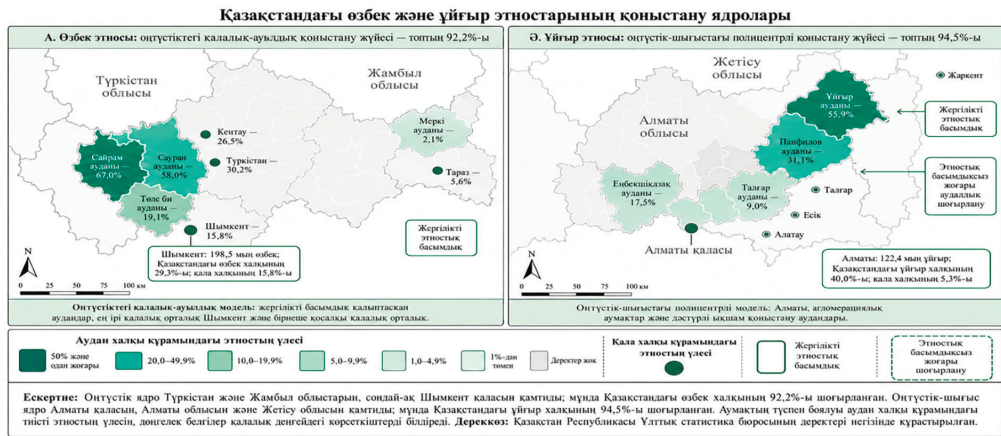
2025 жылға қарай Алматы Қазақстандағы ұйғыр этносы өкілдерінің ең ірі жеке қоныстану орталығына айналды. Олардың саны 122,4 мың адамға немесе елдегі топ санының 40,0%-ына жетті. 2023–2025 жылдары ұйғырлар саны 5 765 адамға немесе 4,9%-ға өсті. Алматы халқының саны сәл жылдамырақ, яғни 6,0%-ға артқандықтан, ұйғырлардың үлесі 5,4%-дан 5,3%-ға дейін аздап төмендеді.

Ұйғыр этносы өкілдері қаланың барлық сегіз ауданында тұрады. Жетісу, Алатау, Әуезов және Түркісіб аудандарында 88,7 мың адам немесе Алматыдағы ұйғырлардың 72,5%-ы шоғырланған. Олардың ең жоғары үлесі Жетісу ауданында – 11,8%, одан кейін Түркісібте – 8,1%, Әуезовте – 6,1% және Алатау ауданында 5,7% болды. Топтың қаланың барлық бөлігінде болуы және бірнеше қалалық ауданда ірі шоғырлану орталықтарының қалыптасуы полицентрлі модельді құрайды.

Алматының барлық аудандарында ұйғырлар саны өсті. Дегенмен қалалық өсімнің шамамен 76%-ы Түркісіб, Алатау, Жетісу және Наурызбай аудандарына тиесілі болды. Ең жоғары салыстырмалы өсім Наурызбай ауданында байқалып, 11,9%-ды құрады. Аудан халқының жалпы саны бұдан да жылдамырақ өскендіктен, ұйғырлардың үлесі 3,7%-дан 3,4%-ға дейін төмендеді.

Ұйғыр этносының оңтүстік-шығыс өзекеден тыс өсуі

Алматы қаласы, Алматы және Жетісу облыстарын қамтитын ұйғыр этносының негізгі қоныстану өзегі 1-суретте көрсетілген. Осы аумақтардан тыс жерлерде ұйғырлар саны 16,1 мың адамнан 16,9 мың адамға дейін, яғни 4,6%-ға өсті. Бұл қарқын өзек шегіндегі көрсеткіштен жоғары болды. Алайда дәстүрлі қоныстану аумағынан тыс жерлерде Қазақстан ұйғырларының небәрі 5,5%-ы тұрды. Өзектен тыс өсімнің негізгі бөлігі Астана мен Шымкентке тиесілі болды. Осы екі қала аталған аумақтардағы өсімнің 67,8%-ын қамтамасыз етті. Бұл өзгерістер жаңа ықшам қоныстану орталықтарының пайда болғанын емес, ұйғырлардың қоныстану географиясы біртіндеп кеңейіп келе жатқанын көрсетеді.

1-сурет. Қазақстандағы өзбек және ұйғыр этностарының қоныстану өзектері

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде авторлар әзірлеген.

Ескерту: суретті әзірлеу кезінде жасанды интеллект құралдары пайдаланылды.

Дүнген этносы: Қордай өзегінің тұрақтануы, Алматы рөлінің күшеюі және қоныстану географиясының кеңеюі

2025 жылдың басында Қазақстандағы дүнген этносы өкілдерінің саны 86 067 адамды немесе ел халқының 0,4%-ын құрады. 2023 жылдың басында олардың саны 81 744 адам болған. Екі жыл ішінде топ саны 4 323 адамға немесе 5,3%-ға өсті. Бұл сол кезеңдегі жалпыұлттық халық өсімінен екі еседен астам жоғары. Қарастырылған үш топтың ішінде дүнгендердің өсу қарқыны өзбектер көрсеткішіне жақын болып, ұйғыр халқының динамикасынан едәуір жоғары болды.

5-кесте. 2025 жылдың басындағы дүнген этносы өкілдерінің негізгі қоныстану аумақтары

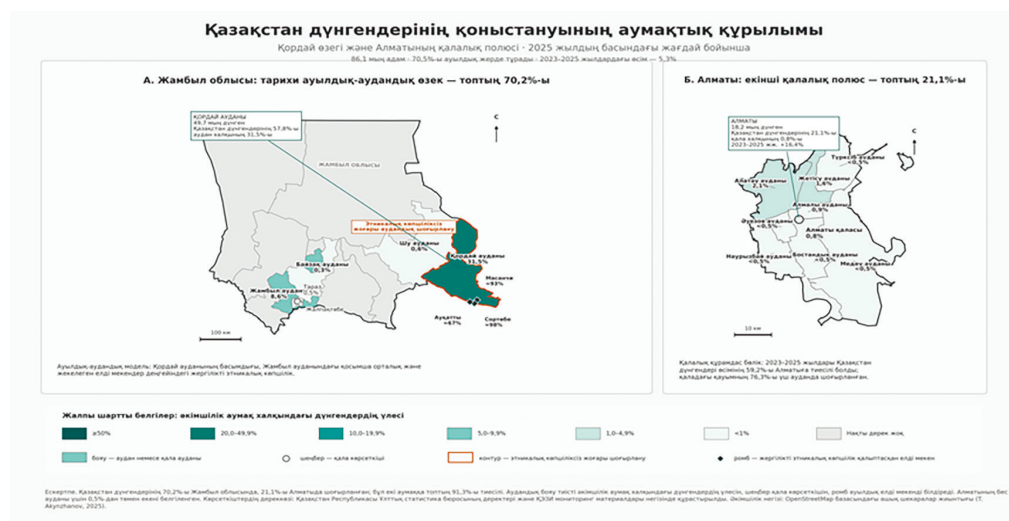
Аумақ	Дүнгендер саны, мың адам	Қазақстандағы барлық дүнгендер санындағы үлесі, %
Қазақстан Республикасы	86,1	100,0
Жамбыл облысы	60,4	70,2
соның ішінде Қордай ауданы	49,7	57,8
Алматы	18,2	21,1
Астана	1,9	2,2

Дереккөз: автор Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған.

Өсім негізінен қалалық сипатта болды. 2023–2025 жылдары қалалардағы дүнгендер саны 22 229-дан 25 421 адамға дейін немесе 14,4%-ға, ал ауылдық жерлерде 59 515-тен 60 646 адамға дейін немесе 1,9%-ға өсті. Топтың жалпы өсімінің 73,8%-ы қалалық құрамдасқа тиесілі болды. Соған қарамастан ауыл тұрғындары дүнген халқының 70,5%-ын құрады. Сондықтан бұл үдеріс қоныстанудың негізгі моделінің ауысуын емес, оның қалалық құрамдасының жедел күшеюін білдіреді. Қоныстанудың аумақтық құрылымы жоғары шоғырлануымен ерекшеленеді: Қазақстан дүнгендерінің 70,2%-ы Жамбыл облысында, 21,1%-ы Алматыда тұрады. Осы екі аумаққа елдегі дүнгендердің 91,3%-ы тиесілі. Астана 2,2% үлеспен екінші деңгейлі қалалық орталықтардың қатарына жатады.

Дүнген этносының Қордай өзегі мен Алматыдағы екінші ірі қалалық орталықты қамтитын аумақтық қоныстану құрылымы 2-суретте көрсетілген.

Қордай ауданы жетекші рөлін сақтағанымен, 2023–2025 жылдардағы негізгі демографиялық өсім одан тыс аумақтарда қалыптасты. Аудандағы дүнгендер саны 49 550-ден 49 721 адамға дейін, яғни 171 адамға немесе 0,3%-ға өсті. Қордайдан тыс аумақтарда олардың саны 32 194-тен 36 346 адамға дейін, яғни 4 152 адамға немесе 12,9%-ға артты. Нәтижесінде жалпы республикалық өсімнің шамамен 96%-ы тарихи өзектен тыс аумақтарға тиесілі болды. Бұл көрсеткіштер тарихи өзектің демографиялық тұрақтануы мен топтың өсу географиясының кеңеюін білдіреді.

2-сурет. Қазақстандағы дүнген этносының қоныстану өзектері

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде автор әзірлеген.

Ескерту: суретті әзірлеу кезінде жасанды интеллект құралдары пайдаланылды.

Жамбыл облысы және Қордай ауданы: өңірлік және микроаумақтық өзек
Жамбыл облысындағы дүнгендер бұрынғыдай белгілі аумақтарда тығыз шоғырланған. Қордай ауданында 49 721 дүнген тұрды. Олар аудан халқының

31,5%-ын және облыстағы барлық дүнгендердің 82,3%-ын құрады. Жамбыл ауданы екінші деңгейлі орталық ретінде сақталды, мұнда топтың үлесі 8,6%-ға жетті. Қалған аумақтарда бұл көрсеткіш 0,6%-дан аспады. Елді мекендер деңгейінде Қордай ауданындағы Масанчи, Сортөбе және Ауқатты, сондай-ақ Жамбыл ауданындағы Жалпақтөбе негізгі орталықтар болып саналады.

2023–2025 жылдары Жамбыл облысындағы дүнгендер саны 0,5%-ға ғана өсті, ал ел бойынша өсім 5,3%-ды құрады. Қордай және Жамбыл аудандарындағы өсім тиісінше 0,3 және 0,2% болса, Таразда 5,2%-ға жетті. Осылайша дәстүрлі ауылдық өзек тұрақтанды, ал қалалық құрамдас жылдамырақ өсуде. Дегенмен бұл өзгеріс қалыптасқан кеңістіктік қоныстану құрылымын әзірге өзгерткен жоқ.

Алматы: қоныстанудың екінші ірі қалалық орталығы

2023–2025 жылдары Алматы Қордай өзегінен тыс дүнген халқы өсімінің негізгі орталығына айналды. Топ саны 15,6 мыңнан 18,2 мың адамға дейін немесе 16,4%-ға өсті. Жалпы республикалық өсімнің 59,2%-ы Алматыға тиесілі болды. Бұл қаланың дүнгендер қоныстануының екінші негізгі полюсі ретіндегі орнын нығайтты.

Өсім бұрыннан қалыптасқан аймақтарда шоғырланды. Қаладағы дүнгендердің 76,3%-ы Алатау, Жетісу және Алмалы аудандарында тұрды, ал өсімнің жартысына жуығын Алатау ауданы қамтамасыз етті. Дегенмен топтың демографиялық салмағы шағын болып қалды: аталған аудандардағы үлесі тиісінше 2,1, 1,6 және 0,9%-ды құрады. Сондықтан Алматының маңызы дүнген халқының жергілікті басымдығымен емес, оның саны мен жоғары өсу қарқынымен айқындалады.

Қоныстану географиясының кеңеюі: Астана және Қарағанды облысы

Екі негізгі орталықтан тыс аумақтардың ішінде Астана мен Қарағанды облысының жекелеген елді мекендері ерекшеленеді. 2023–2025 жылдары Астанадағы дүнгендер саны 1 611-ден 1 912 адамға дейін немесе 18,7%-ға өсті. Дүнгендердің ең көп саны Сарыарқа және Байқоңыр аудандарында тіркелді тиісінше 577 және 505 адам. Алайда олардың аудан халқы құрамындағы үлесі тиісінше 0,16 және 0,22%-ды ғана құрады. ҚЭЗИ өткізген сараптамалық кездесулердің материалдарына сәйкес, астаналық дүнгендердің бір бөлігі Қордай ауданынан көшіп келген. Олардың негізгі жұмыспен қамтылу салаларына ұялы телефондар мен тұрмыстық техника саудасы, ал қала маңында жалға алынған жерлердегі өсімдік шаруашылығы жатады. Осылайша Астана жылдам өсіп келе жатқан, бірақ аумақтық тұрғыдан дисперсті екінші деңгейлі қалалық орталық ретінде қалыптасуда.

Қарағанды облысында осы кезеңде дүнгендер саны 1 036-дан 1 183 адамға дейін, яғни 147 адамға немесе 14,2%-ға өсті. Негізгі орталықтар – Шахтинск қаласы (585 адам), Абай ауданы (402 адам) және Қарағанды қаласы (159 адам). Облыстағы дүнгендердің 96,9%-ы осы аумақтарда тұрды. ҚЭЗИ мониторинг материалдары Қордай ауданынан шыққан тұрғындардың бір бөлігінің Долинка кентіне қоныс аударғанын да көрсетеді. Онда ауыл шаруашылығына мамандану сақталған. Бұл мәліметтер қоныстану географиясының кеңеюі екі бағытта жүргенін көрсетеді: екінші деңгейлі қалалық орталықтар өсіп, дәстүрлі ареалдан тыс шағын аграрлық қоныстар қалыптасуда.

7. Қоныстанудың кеңістіктік модельдері мен олардың өзгеру бағыттарын салыстыру

Үш этносты салыстыру олардың қоныстану географиясындағы ғана емес, қоныстану жүйелерінің ішкі құрылымы мен иерархиясындағы да айырмашылықтарды анықтады. Өзбек этносының қоныстануы жергілікті этникалық көпшілік қалыптасқан аудандарды, ірі қалаларды және ауылдық елді мекендерді біріктіретін оңтүстік қалалық-ауылдық жүйе түрінде қалыптасқан. Ұйғыр этносына Алматыны, агломерациялық аумақтарды және дәстүрлі ықшам қоныстану аудандарын қамтитын полицентрлі оңтүстік-шығыс модель тән. Дүнген этносының қоныстануы тарихи ауылдық өзек пен күшейіп келе жатқан қалалық орталықтар арасындағы айқын айырмашылықпен сипатталады.

Ірі қалалардың атқаратын қызметі де бірдей емес. Шымкент өзбек этносының тарихи қалыптасқан қоныстану ареалының құрамдас бөлігі әрі оның ең ірі қалалық орталығы болып табылады. Алматы ұйғыр этносының жетекші орталығы және дүнгендердің қоныстану жүйесіндегі Қордай өзегінен кейінгі екінші негізгі полюс қызметін атқарады. Ең жоғары аумақтық шоғырлану байқалатын әкімшілік деңгей де ерекшеленеді: өзбектер Сайрам және Сауран аудандарында, ұйғырлар Ұйғыр ауданында жергілікті этникалық көпшілікті құраса, дүнгендердің ең жоғары шоғырлануы Қордай ауданының жекелеген ауылдарында байқалады.

2025 жылғы қалалық және ауылдық халықтың арақатынасы осы кеңістіктік айырмашылықтарды сандық тұрғыдан нақтылайды. Қала тұрғындарының ең жоғары үлесі ұйғыр этносы арасында байқалып, 55,6%-ды құрады. Бұл өзбектердің көрсеткішінен 3,2 пайыздық тармаққа жоғары, бірақ Қазақстан бойынша қалыптасқан 63,0%-дық деңгейден 7,4 пайыздық тармаққа төмен. Ұйғырлар арасында қала тұрғындарының үлесі салыстырмалы түрде жоғары. Бұл Алматының жетекші қоныстану орталығы ретіндегі рөлімен байланысты. Сонымен бірге ауыл тұрғындарының 44,4%-дық үлесі Ұйғыр және Панфилов аудандарындағы дәстүрлі қоныстану өзектерінің маңызы сақталғанын көрсетеді.

6-кесте. Өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының кеңістіктік қоныстану модельдерін салыстыру

Өлшем	Өзбек этносының қоныстану моделі	Ұйғыр этносының қоныстану моделі	Дүнген этносының қоныстану моделі
Негізгі шоғырлану аумақтары	Түркістан және Жамбыл облыстары, Шымкент	Алматы, Алматы облысы, Жетісу облысы	Жамбыл облысы және Алматы
Қоныстанудың негізгі кеңістіктік моделі	Оңтүстік қалалық-ауылдық жүйе	Полицентрлі оңтүстік-шығыс қалалық-аудандық жүйе	Қалалық құрамдасы күшейіп келе жатқан тарихи ауылдық-аудандық өзек
Жергілікті этникалық көпшілік аумақтары	Сайрам және Сауран аудандары	Ұйғыр ауданы	Қордай ауданының жекелеген елді мекендері, оның ішінде Сортөбе мен Масанчи
Ең ірі қалалық орталық	Шымкент – 198,5 мың адам; топтың 29,3%-ы	Алматы – 122,4 мың адам; топтың 40,0%-ы	Алматы – 18,2 мың адам; топтың 21,1%-ы

Өлшем	Өзбек этносының қоныстану моделі	Ұйғыр этносының қоныстану моделі	Дүнген этносының қоныстану моделі
Өзгерістің негізгі бағыты	Оңтүстік өзеннің басымдығы сақталған жағдайда біртіндеп аумақтық дисперсиялану	Дәстүрлі аудандардағы әртүрлі динамика аясында Алматы мен агломерациялық аумақтардың күшеюі	Қордай өзенінің тұрақтануы және одан тыс орталықтардың жедел өсуі
Негізгі ареалдан тыс жедел өсіп жатқан аумақтар	Алматы, Астана, Алматы облысы	Астана және Шымкент	Астана және Қарағанды облысы
2025 жылғы қалалық және ауылдық халық	52,4% / 47,6%	55,6% / 44,4%	29,5% / 70,5%

Дереккөз: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері [22; 23] және ҚЭЗИ мониторинг материалдары негізінде құрастырған.

Өзбек этносының қоныстану құрылымындағы қалалық және ауылдық құрамдастар салыстырмалы түрде теңгерімді: 2025 жылы өзбектердің 52,4%-ы қалаларда, 47,6%-ы ауылдық жерлерде тұрды. Бұл көрсеткіш Қазақстан бойынша қала тұрғындарының 63,0%-дық үлесінен 10,6 пайыздық тармаққа төмен болды. Мұндай арақатынас, бір жағынан, Шымкенттегі ірі қалалық шоғырлануды, екінші жағынан, Сайрам және Сауран аудандарындағы ауылдық қоныстану өзектерінің тұрақтылығын көрсетеді. Сондықтан өзбектердің қоныстануы қалалық немесе ауылдық бағыттардың біреуі ғана басым болатын модельге жатпайды: оның екі құрамдасы да жалпы жүйенің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Дүнген этносының қоныстану құрылымы айқын ауылдық сипатымен ерекшеленеді: оның өкілдерінің 70,5%-ы ауылдық жерлерде, 29,5%-ы қалаларда тұрды. Дүнгендер арасында қала тұрғындарының үлесі жалпыұлттық көрсеткіштен 33,5 пайыздық тармаққа, ал ұйғырлар арасындағы тиісті көрсеткіштен 26,1 пайыздық тармаққа төмен. Бұл Қордай және Жамбыл аудандарындағы тарихи қалыптасқан ауылдық қоныстану өзектерінің шешуші рөлін көрсетеді. Сонымен бірге 2023–2025 жылдары қалалардағы дүнгендер саны 14,4%-ға, ауылдық жерлерде 1,9%-ға өсті. Демек, ауылдық модель басым болып қалғанымен, оның қалалық құрамдасы төмен бастапқы деңгейден жедел өсіп келеді.

Кеңістіктік өзгерістердің бағыттары да әртүрлі. Өзбек этносының қоныстануында оңтүстік өзеннің басымдығы сақталып, одан тыс аумақтарда біртіндеп дисперсиялану байқалады. Ұйғыр этносының моделінде Алматы мен агломерациялық аумақтардың рөлі күшейіп, дәстүрлі аудандарда қарама-қарсы динамика қалыптасқан: Ұйғыр ауданында ұзақ мерзімді қысқару байқалса, Панфилов ауданында этностың саны мен үлесі өскен. Дүнген этносының моделінде Қордай өзенінің демографиялық тұрақтануы Алматы, Астана және екінші деңгейлі аумақтардың жедел өсуімен қатар жүрді.

Осылайша, қарастырылған этностардың ешқайсысында қалалық халықтың үлесі жалпыұлттық деңгейге жетпейді, алайда олардың урбандалу дәрежесі мен

кеңістіктік өзгеру тетіктері әртүрлі. Жалпы байқалған өзгерістер тарихи өзектердің жойылуын емес, олардың сақталуы жағдайында ірі қалалардың, агломерациялық аумақтардың және екінші деңгейлі орталықтардың маңызы артып келе жатқанын білдіреді. Салыстыру нәтижелері 6-кестеде жинақталған.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері 2023–2025 жылдары өзбек, ұйғыр және дүнген этностарының тарихи қалыптасқан қоныстану өзектері аумақтық құрылымдағы жетекші рөлін сақтағанын көрсетті. 2025 жылдың басында әр этнос өкілдерінің 90%-дан астамы негізгі қоныстану ареалдарында тұрды. Сонымен бірге бұл ареалдардан тыс аумақтарда этнос өкілдерінің саны салыстырмалы түрде жоғары қарқынмен өсті. Соның нәтижесінде негізгі қоныстану ареалдарының әр этностың жалпы санындағы үлесі аздап төмендеді. Бұл үдеріс дәстүрлі қоныстану ареалдарының әлсіреуінен гөрі қоныстану географиясының біртіндеп әртараптануын көрсетеді. Үш этностың кеңістіктік динамикасы әртүрлі болғанымен, ортақ үрдіс тарихи қоныстану құрылымдарының сақталуы жағдайында қоныстану географиясының біртіндеп кеңеюі мен күрделенуінен көрінді.

Алынған нәтижелер этносаралық қатынастармен қатар этностардың ішкі демографиялық, әлеуметтік және кеңістіктік үдерістерін де көпдеңгейлі этносаяси мониторинг аясында жүйелі зерделеу қажеттігін көрсетеді. Мұндай мониторинг мемлекеттік этносаясатты ақпараттық-талдамалық қамтамасыз етудің маңызды құралы бола алады. Бұл мақалада үш этностың ықшам қоныстану аумақтарындағы сандық динамикасы мен кеңістіктік құрылымы қарастырылды. Кейінгі зерттеулерде талдау аясын көші-қон ағындары, тілдік тәжірибе, білім беру, жұмыспен қамту, аумақтық ұтқырлық, мемлекеттік басқару органдары мен қоғамдық ұйымдардағы өкілдік және институционалдық қатысу көрсеткіштерімен кеңейткен жөн. Сонымен бірге қоғамдық және мемлекеттік институттардан тұрақты алшақтауды білдіретін, шартты түрде «ішкі эмиграция» ретінде сипатталатын белгілерді зерделеу қажет. Бұл ықшам қоныстанудың әлеуметтік-институционалдық ықпалдасумен, қоғамдық өмірге қатысумен және жалпыазаматтық бірегейліктің нығаюымен байланысын кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. Portes A., Jensen L. The Enclave and the Entrants: Patterns of Ethnic Enterprise in Miami before and after Mariel // American Sociological Review. – 1989. – Vol. 54, No. 6. – P. 929–949. DOI: 10.2307/2095716.
2. Logan J. R., Alba R. D., Zhang W. Immigrant Enclaves and Ethnic Communities in New York and Los Angeles // American Sociological Review. – 2002. – Vol. 67, No. 2. – P. 299–322. DOI: 10.1177/000312240206700207.
3. Waldinger R. The Ethnic Enclave Debate Revisited // International Journal of Urban and Regional Research. – 1993. – Vol. 17, No. 3. – P. 444–452. DOI: 10.1111/j.1468-2427.1993.tb00232.x.
4. Xie Y., Gough M. Ethnic Enclaves and the Earnings of Immigrants // Demography. – 2011. – Vol. 48, No. 4. – P. 1293–1315. DOI: 10.1007/s13524-011-0058-8.

5. Massey D. S., Denton N. A. The Dimensions of Residential Segregation // *Social Forces*. – 1988. – Vol. 67, No. 2. – P. 281–315. DOI: 10.1093/sf/67.2.281.
6. Marcuse P. The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What Has Changed in the Post-Fordist U.S. City // *Urban Affairs Review*. – 1997. – Vol. 33, No. 2. – P. 228–264. DOI: 10.1177/107808749703300206.
7. Edin P.-A., Fredriksson P., Åslund O. Ethnic Enclaves and the Economic Success of Immigrants: Evidence from a Natural Experiment // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2003. – Vol. 118, No. 1. – P. 329–357. DOI: 10.1162/00335530360535225.
8. Danzer A. M., Yaman F. Do Ethnic Enclaves Impede Immigrants' Integration? Evidence from a Quasi-Experimental Social-Interaction Approach // *Review of International Economics*. – 2013. – Vol. 21, No. 2. – P. 311–325. DOI: 10.1111/roie.12038.
9. Gërkhani K., Kosyakova Y. The Effect of Co-ethnic Social Capital on Immigrants' Labor Market Integration: A Natural Experiment // *Comparative Migration Studies*. – 2022. – Vol. 10. – Article 15. DOI: 10.1186/s40878-022-00289-x.
10. Demireva N., Zwysen W. Ethnic Enclaves, Economic and Political Threat: An Investigation with the European Social Survey // *Frontiers in Sociology*. – 2021. – Vol. 6. – Article 660378. DOI: 10.3389/fsoc.2021.660378.
11. Отар Э. С., Ким Г. Н., Садвокасова А. К., Накипбаева Ж. А., Көміртай А. Е. Женщины из этнических сообществ как каналы воспроизводства и формирования гражданской и этнической идентичности: на примере Туркестанской области и г. Шымкента. – Астана: Институт прикладных этнополитических исследований, 2024. – 291 с.
12. Артыкбаев Ж. О. Узбеки Казахстана: история, хозяйство и культура, духовная жизнь и современность. – Астана: Фолиант, 2018. – 336 с.
13. Несипбаева К. Р. Исторические аспекты возникновения и формирования узбекской диаспоры на территории Казахстана // *Ярославский педагогический вестник*. – 2012. – № 1. – Т. I: Гуманитарные науки. – С. 57–61. URL: https://vestnik.yspu.org/releases/2012_1g/14.pdf (дата обращения: 12.08.2026).
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. II. – Санкт-Петербург, 1905. – Табл. XIII: Распределение населения по родному языку. URL: https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php (дата обращения: 12.08.2026).
15. Санкт-Петербургский договор, заключённый между Россией и Китаем об Илийском крае, границе и торговле в Западном Китае, 12 февраля 1881 года // *Русско-китайские договорно-правовые акты*. – Документ № 27. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVII/1680-1700/Rus_kit_dog_prav_akt/21-40/27.htm (дата обращения: 12.08.2026).
16. Qazaqstan Tarihy. Переселение уйгуров и дунган в Семиречье в 1881–1884 годах. URL: <https://e-history.kz/media/scorm/376/text/text.htm> (дата обращения: 12.08.2026).
17. Васильев Д. В., Асанова С. А. Приют для страждущих: миграция из Синьцзяна в Россию в 1860–1880-х гг. // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России*. – 2023. – Т. 22, № 1. – С. 34–46. DOI: 10.22363/2312-8674-2023-22-1-34-46.
18. Камалов А. К. Уйгуры Казахстана. – Астана: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, 2016.
19. Asanova S. The Policy of the Russian Empire Toward Cross-Border Migration from Semirechye to China (1900–1910) // *Connexe: les espaces postcommunistes en question(s)*. – 2025. – Vol. 11, No. 1. – P. 99–114. DOI: 10.5077/journals/connexe.2025.e2430.
20. Sussan K. I. History of Dungans Agriculture Development in Central Asia and Its Current State // *International Research Journal*. – 2025. – No. 6 (156). DOI: 10.60797/IRJ.2025.156.53.
21. Imyarova Z. The Peculiarities of Traditional Marriage Rituals of the Dungan Diaspora: A Comparative-Historical Analysis // *Nationalities Papers*. – 2019. – Vol. 47, No. 3. – P. 492–505. DOI: 10.1017/nps.2018.13.

22. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2023 года. Серия «Демографическая статистика». – Астана, 2023. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6373/> (дата обращения: 12.08.2026).

23. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам и возрастным группам на начало 2025 года. Серия «Демографическая статистика». – Астана, 2025. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281562/> (дата обращения: 12.08.2026).

24. Социологическое исследование «Ключевые факторы формирования этнических анклавов». – Нур-Султан: Институт прикладных этнополитических исследований, 2022. – 148 с. Данный аналитический доклад подготовлен в рамках выполнения государственного задания согласно договору №КРМО-5-ГЗ от 17 января 2022 года между МКИ РК и ИПЭИ

Transliteration

1. Portes A., Jensen L. The Enclave and the Entrants: Patterns of Ethnic Enterprise in Miami before and after Mariel. *American Sociological Review*, 1989, vol. 54, no. 6, pp. 929–949. DOI: 10.2307/2095716.

2. Logan J. R., Alba R. D., Zhang W. Immigrant Enclaves and Ethnic Communities in New York and Los Angeles. *American Sociological Review*, 2002, vol. 67, no. 2, pp. 299–322. DOI: 10.1177/000312240206700207.

3. Waldinger R. The Ethnic Enclave Debate Revisited. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1993, vol. 17, no. 3, pp. 444–452. DOI: 10.1111/j.1468-2427.1993.tb00232.x.

4. Xie Y., Gough M. Ethnic Enclaves and the Earnings of Immigrants. *Demography*, 2011, vol. 48, no. 4, pp. 1293–1315. DOI: 10.1007/s13524-011-0058-8.

5. Massey D. S., Denton N. A. The Dimensions of Residential Segregation. *Social Forces*, 1988, vol. 67, no. 2, pp. 281–315. DOI: 10.1093/sf/67.2.281.

6. Marcuse P. The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What Has Changed in the Post-Fordist U.S. City. *Urban Affairs Review*, 1997, vol. 33, no. 2, pp. 228–264. DOI: 10.1177/107808749703300206.

7. Edin P.-A., Fredriksson P., Åslund O. Ethnic Enclaves and the Economic Success of Immigrants: Evidence from a Natural Experiment. *The Quarterly Journal of Economics*, 2003, vol. 118, no. 1, pp. 329–357. DOI: 10.1162/00335530360535225.

8. Danzer A. M., Yaman F. Do Ethnic Enclaves Impede Immigrants' Integration? Evidence from a Quasi-Experimental Social-Interaction Approach. *Review of International Economics*, 2013, vol. 21, no. 2, pp. 311–325. DOI: 10.1111/roie.12038.

9. Gërxxhani K., Kosyakova Y. The Effect of Co-ethnic Social Capital on Immigrants' Labor Market Integration: A Natural Experiment. *Comparative Migration Studies*, 2022, vol. 10, article 15. DOI: 10.1186/s40878-022-00289-x.

10. Demireva N., Zwysen W. Ethnic Enclaves, Economic and Political Threat: An Investigation with the European Social Survey. *Frontiers in Sociology*, 2021, vol. 6, article 660378. DOI: 10.3389/fsoc.2021.660378.

11. Otar E. S., Kim G. N., Sadvokasova A. K., Nakipbaeva Zh. A., Kömirtai A. E. Zhenshchiny iz etnicheskikh soobshchestv kak kanaly vosproizvodstva i formirovaniya grazhdanskoi i etnicheskoi identichnosti: na primere Turkestanskoi oblasti i g. Shymkenta [Women from ethnic communities as channels for the reproduction and formation of civic and ethnic identity: the case of Turkistan Region and Shymkent]. Astana: Institute of Applied Ethnopolitical Research, 2024. 291 p. (in Russ.).

12. Artykbaev Zh. O. Uzbeki Kazakhstan: istoriya, khozyaistvo i kul'tura, dukhovnaya zhizn' i sovremennost' [Uzbeks of Kazakhstan: history, economy and culture, spiritual life and modernity]. Astana: Foliant, 2018. 336 p. (in Russ.).

13. Nesipbaeva K. R. Istoricheskie aspekty vozniknoveniya i formirovaniya uzbekskoi diaspori na territorii Kazakhstana [Historical aspects of the emergence and formation of the Uzbek diaspora in Kazakhstan]. Yaroslavskii pedagogicheskii vestnik, 2012, no. 1, vol. I: Gumanitarnye nauki, pp. 57–61. Available at: https://vestnik.yspu.org/releases/2012_1g/14.pdf (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
14. Pervaya vseobshchaya perepis' naseleniya Rossiiskoi imperii 1897 goda [First General Census of the Russian Empire of 1897]. Ed. by N. A. Troitskii. Vol. II. Saint Petersburg, 1905. Table XIII: Raspreделение naseleniya po rodnomu yazyku [Distribution of the population by native language]. Available at: https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
15. Sankt-Peterburgskii dogovor, zaklyuchennyi mezhdu Rossiei i Kitaem ob Iliiskom krae, granitse i torgovle v Zapadnom Kitae, 12 fevralya 1881 goda [Treaty of Saint Petersburg between Russia and China concerning the Ili Region, the border and trade in Western China, 12 February 1881]. Russko-kitaiskie dogovorno-pravovye akty [Russian-Chinese treaty and legal acts]. Document no. 27. Available at: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVII/1680-1700/Rus_kit_dog_prav_akt/21-40/27.htm (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
16. Qazaqstan Tarihy. Pereselenie uigurov i dungan v Semirech'e v 1881–1884 godakh [Resettlement of Uyghurs and Dungans to Semirechye in 1881–1884]. Available at: <https://e-history.kz/media/scorm/376/text/text.htm> (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
17. Vasilyev D. V., Asanova S. A. Shelter for the Afflicted: Migration from Xinjiang to Russia in the 1860s–1880s. RUDN Journal of Russian History, 2023, vol. 22, no. 1, pp. 34–46. DOI: 10.22363/2312-8674-2023-22-1-34-46.
18. Kamalov A. K. Ugury Kazakhstana [Uyghurs of Kazakhstan]. Astana: Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 2016. (in Russ.).
19. Asanova S. The Policy of the Russian Empire Toward Cross-Border Migration from Semirechye to China (1900–1910). Connexe: les espaces postcommunistes en question(s), 2025, vol. 11, no. 1, pp. 99–114. DOI: 10.5077/journals/connexe.2025.e2430.
20. Sussan K. I. History of Dungans Agriculture Development in Central Asia and Its Current State. International Research Journal, 2025, no. 6 (156). DOI: 10.60797/IRJ.2025.156.53.
21. Imyarova Z. The Peculiarities of Traditional Marriage Rituals of the Dungan Diaspora: A Comparative-Historical Analysis. Nationalities Papers, 2019, vol. 47, no. 3, pp. 492–505. DOI: 10.1017/nps.2018.13.
22. Byuro natsional'noi statistiki Respubliki Kazakhstan. Chislennost' naseleniya Respubliki Kazakhstan po otdel'nyim etnosam na nachalo 2023 goda [Population of the Republic of Kazakhstan by selected ethnic groups at the beginning of 2023]. Demographic Statistics Series. Astana, 2023. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/6373/> (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
23. Byuro natsional'noi statistiki Respubliki Kazakhstan. Chislennost' naseleniya Respubliki Kazakhstan po otdel'nyim etnosam i vozrastnym gruppam na nachalo 2025 goda [Population of the Republic of Kazakhstan by selected ethnic and age groups at the beginning of 2025]. Demographic Statistics Series. Astana, 2025. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281562/> (accessed: 12.08.2026). (in Russ.).
24. Sotsiologicheskoe issledovanie «Klyuchevye faktory formirovaniya etnicheskikh anklavov» [Sociological Study “Key Factors in the Formation of Ethnic Enclaves”]. Nur-Sultan: Institute of Applied Ethnopolitical Research, 2022. 148 p. The analytical report was prepared within the framework of a state assignment under Contract No. KRMO-5-GZ dated 17 January 2022 between the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan and the Institute of Applied Ethnopolitical Research. (in Russ.).

Авторлар туралы мәлімет / Сведения об авторах / Information about authors

Садвокасова Айгуль Какимбековна	Әлеуметтану ғылымдарының докторы, ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Философия, саясаттану және дінтану институтының Бас директоры, Алматы, Қазақстан
Ғали Дінмұхаммед Әзімбайұлы	Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты директорының орынбасары, Астана, Қазақстан; e-mail: esenai2020@gmail.com https://orcid.org/0009-0009-4888-7986
Садвокасова Айгуль Какимбековна	Доктор социологических наук, Генеральный директор Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства науки и высшего образования, Алматы, Казахстан
Ғали Дінмұхаммед Әзімбайұлы	Кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, заместитель директора Института прикладных этнополитических исследований, Астана, Казахстан; e-mail: esenai2020@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4888-7986
Aigul Kakimbekovna Sadvokassova	Doctor of Sociological Sciences, Director General of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education, Almaty, Kazakhstan
Gali Dinmukhammed Azimbayuly	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Applied Ethnopolitical Research, Astana, Kazakhstan; e-mail: esenai2020@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0009-4888-7986